

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

АНДРІЙ ОЛЬГА БОГДАНІВНА

УДК 81'362:811.112.2+811.161.2

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЛЮСКВАМПЕРФЕКТА У НІМЕЦЬКІЙ І
ДАВНОМИНУЛОГО ЧАСУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ**

Спеціальність 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

ЛЬВІВ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі загального і германського мовознавства факультету філології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор,
академік НАПН України
Кононенко Віталій Іванович,
завідувач кафедри загального і германського
мовознавства ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника».

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Ступак Інна Валер'янівна,
Міжнародний гуманітарний університет,
професор кафедри германських та східних мов;

кандидат філологічних наук, доцент
Галаса Ірина Сергіївна,
Тернопільський національний економічний університет,
доцент кафедри міжнародного менеджменту
та маркетингу

Захист відбудеться «27» грудня 2016 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.15 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, факультет іноземних мов, ауд. 405.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано «26» листопада 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

О. В. Татаровська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У лінгвістиці прийнято трактувати плюсквамперфект як таку часову форму, що виражає значення передування в минулому, тобто дія (чи її результат) відбулася раніше іншої дії в минулому (“точки відліку”), яка знаходиться в центрі уваги мовця й експліцитно вказана в тексті. Це традиційне розуміння плюсквамперфекта репрезентоване в дослідженнях: Й. Бальвега, В. М. Барчука, С. П. Бевзенка, О. І. Бондаря, К. Броєра, Г. Вайнріха, М. С. Веденькової, І. Р. Вихованця, Д. Вундерліха, Е. Даля, К. Ділінг, Г.-В. Еромс, А. П. Загнітка, Б. Комрі, О. І. Крижанівської, Ю. В. Мельника, Т. М. Молошної, П. В. Петрухіна, В. О. Плунгяна, Л. Попович, К. Рорер, В. М. Русанівського, Д. В. Сичинави, У. Суїди, К. Фабріціус-Гансен, Г. Фатера, С. Флейшман, Є. Й. Шендельс, О. С. Шинкарука, І. О. Шошитайшвілі, А. Штойбе.

Якщо у німецькій мові плюсквамперфект займає визначене місце у часовій парадигмі, то в українській мові питання щодо кодифікації давноминулого часу до цього часу залишається відкритим. Особливої актуальності воно набуло у наш час, коли простежується значна активізація вживання цих форм у художніх текстах. Погоджуємось із думкою О. І. Крижанівської про те, що літературна мова радянського часу, “підрівнюючись” граматично під російську, яка не зберегла форм давноминулого часу, накладала певне табу на його вживання у художньому стилі, оскільки він вважався таким, що не відповідає літературній мовній нормі. Нові суспільно-політичні умови функціонування української мови відкрили можливість утвердження самобутніх граматичних рис мови. Серед них окреслилось місце і давноминулого часу. Привертає увагу той факт, що форми давноминулого часу на сучасному етапі розвитку української літературної мови знаходять реалізацію не тільки у художньому й розмовному, але й у публіцистичному та науковому стилях.

Постає можливість визначення місця плюсквамперфекта і давноминулого часу в системі часових форм сучасної німецької і української літературних мов у зіставно-типологічному аспекті з порівнянням особливостей їхнього функціонування, передусім у художніх текстах, які відтворюють загальні тенденції слововживання.

Актуальність дослідження зумовлена неоднозначним характером функціонування плюсквамперфекта і давноминулого часу у порівнюваних мовах. У німецькій мові статус плюсквамперфекта залишається дискусійним, деякі дослідники при визначенні кількості часів у німецькій мові пропонують виключати аналітичні форми із темпоральної парадигми дієслова. Прихильники такого трактування німецьких складних часів прирівнюють аналітичні форми до синтаксичних конструкцій, у яких кожний із елементів характеризується визначеною лексичною і граматичною самостійністю.

Сучасний етап дослідження української літературної мови виявляє неоднозначні позиції щодо проблеми функціонування в ній форм давноминулого часу. Невизначеність місця цієї грами в системі дієслівних форм ускладнює можливість її кодифікації як літературної норми. Традиційно давноминулий час розглядають як відносний: він виражає дію, що

співвідноситься не з моментом мовлення, а з іншою дією, яка йому передувала. Оскільки форми давноминулого часу засвідчують активізацію вживання у художній мові і публіцистиці, то постає проблема окреслення перспектив їх подальшого поширення в літературному слововживанні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація відповідає профілеві наукового плану кафедри загального і германського мовознавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” “Сучасні проблеми семантики”. Тему наукової роботи затверджено вченою радою ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (протокол №12 від 26 грудня 2013 року), а також Науковою радою “Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності” НАН України (протокол №2 від 24 квітня 2014 року).

Мета дисертаційного дослідження полягає у виявленні функціонального навантаження порівнюваних граем та його зіставно-типологічному аналізі.

У відповідності до поставленої мети сформульовано наступні завдання дослідження:

- розглянути основні позиції в трактуванні плюсквамперфектних форм у порівнюваних мовах;
- визначити на основі аналізу художнього дискурсу німецької та української мов функції, які виконують порівнювані граеми на рівні тексту;
- виявити спільні й відмінні параметри вживання плюсквамперфекта та давноминулого часу у вказаних функціях;
- виокремити варіантні та інваріантні значення форм плюсквамперфекта й давноминулого часу;
- встановити тенденції слововживання форм плюсквамперфекта й давноминулого часу в німецьких і українських художніх текстах.

Об'єкт дослідження – форми плюсквамперфекта у німецькій і давноминулого часу в українській мовах.

Предмет дослідження – функціонування плюсквамперфекта і давноминулого часу в художніх текстах німецької і української літературних мов.

Джерельною базою дослідження слугували фіксації художніх текстів німецької та української мов ХХ – ХХІ ст., у яких вжито форми плюсквамперфекта і давноминулого часу, частково публіцистичні тексти, вибірково художні тексти, взяті з електронного корпусу української мови MOVA.info.

Методи дослідження. Мета і завдання роботи зумовили використання таких методів: зіставно-типологічний метод дозволив визначити спільні, відмінні та специфічні значення плюсквамперфекта і давноминулого часу; дескриптивний метод забезпечив суцільну фіксацію форм плюсквамперфекта і давноминулого часу, розподіл їх відповідно до встановлених функцій, опис й інтерпретацію досліджуваних одиниць, добір текстових фрагментів як доказової бази щодо вживання плюсквамперфекта у німецькій і давноминулого часу в українській мовах та їх лінгвістичного аналізу; індуктивний метод слугував для систематизації матеріалу дослідження; дедуктивний метод – для забезпечення узагальненого аналізу, зіставлення, виявлення спільних та

відмінних рис у функціонально-семантичному навантаженні плюсквамперфекта у німецькій і давноминулого часу в українській мовах; контекстуальний аналіз допоміг сформулювати робочу гіпотезу дослідження про залежність значень плюсквамперфектних форм від контекстуального оточення; кількісний аналіз підсумував фактичну репрезентативність функцій плюсквамперфекта і давноминулого часу, які вони виконують на рівні тексту.

Наукова новизна. Основою роботи є концепція, яка передбачає виявлення відмінностей між грамами, визначення семантичної структури цих форм як сукупності функціональних можливостей, які реалізуються на рівні тексту.

При визначенні функцій плюсквамперфекта/давноминулого часу взято до уваги наступні критерії: семантику дієслівного предиката, реалізовану у формах плюсквамперфекта/давноминулого часу → контекст → значення, яких набувають ці форми при контекстуальному навантаженні – функції, які виконують ці часові форми на рівні тексту.

Окрім того, дисертаційне дослідження може слугувати спростуванням двох поширених думок стосовно нормативного статусу давноминулого часу в сучасній українській мові щодо архаїчності й реліктовості цієї форми та її діалектного західноукраїнського характеру.

Наукова новизна одержаних результатів може бути узагальнена в **положеннях, які виносимо на захист.**

1. Плюсквамперфект і давноминулий час є повнозначними часовими формами сучасної німецької і української мов. Заперечується положення про ненормативний статус давноминулого часу в сучасній українській літературній мові.
2. У німецькій мові сема 'віддалене минуле' не є облігаторною ознакою плюсквамперфекта, оскільки події, виражені цією формою, можуть бути максимально наближеними до моменту мовлення. В українській мові основним є значення віднесеності у далеке минуле, на тлі якого може реалізуватися відносне значення.
3. Плюсквамперфект у німецькій і давноминулий час в українській мовах виконують у тексті семантичні, стилістичні й модальні функції, які забезпечують їх активне вживання на сучасному етапі розвитку порівнюваних мов.
4. У художніх текстах плюсквамперфект і давноминулий час є контекстуально залежними формами. Різноманітність значень плюсквамперфекта і давноминулого часу прямо-пропорційно залежить від глибини контексту.
5. Продуктивними функціями для кожної із граем є ті, для вираження яких плюсквамперфект і давноминулий час мають спеціальні форми вираження.

Теоретичне значення роботи. Основні положення, висновки, узагальнення виконаного дослідження сприятимуть подальшому розвитку зіставних студій граматичної категорії часу різних мов. Застосування функціонально-семантичного підходу створює перспективи для комплексного зіставно-типологічного дослідження плюсквамперфектних форм з метою

встановлення ареально-семантичної карти цієї грамеми.

Практичне значення дисертації. Результати дослідження можуть бути використані в лекційних курсах з теоретичної граматики, семантичного синтаксису, теорії і практики перекладу, порівняльної типології.

Особистий внесок здобувача. Дисертація, автореферат та публікації, які висвітлюють основні положення наукового дослідження, виконані самостійно, без співавторства.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення й практичні результати апробовані на: III Міжнародній науковій конференції “Ukrainistika – minulost, pritomnost, budoucnost” (Філософський факультет Університету імені Масарика в м. Брно, Чеська Республіка, 26-27 квітня 2015 р.), XII Міжнародній науковій конференції “Семантика мови і тексту” (м. Івано-Франківськ, 29-30 вересня 2015 р.), X Міжнародній науково-практичній конференції “Мови і світ: дослідження та викладання” (м. Кіровоград, 17-18 березня 2016 р.), X Міжнародній науково-практичній конференції “Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість” (м. Острог, 7-8 квітня 2016 р.), II Міжнародній науково-практичній конференції студентів та аспірантів “Актуальні проблеми філології та журналістики” (м. Ужгород, 21-22 квітня 2016 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції “Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє” (м. Львів – м. Люблін, 18-20 травня 2016 р.), Міжнародній науковій конференції молодих українців та дослідників східної слов'янщини (Варшавський університет, Республіка Польща, 18-24 травня 2016 р.); під час наукового стажування в Інституті Міждисциплінарних досліджень “Artes Liberales” у Варшавському університеті, а також на щорічних науково-звітних конференціях та наукових семінарах кафедри загального і германського мовознавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ, 2014–2016 р.).

Публікації. Основні теоретичні та практичні положення дисертації висвітлено в 10 публікаціях, з-поміж яких колективна монографія “Зіставно-типологічні студії: українська мова на тлі споріднених” і 9 одноосібних статей, надрукованих у затверджених наукових фахових виданнях, 2 з них у закордонних виданнях.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (179 найменувань), списку використаних джерел (65 найменувань), додатків. Загальний обсяг роботи становить 186 сторінок, текстову частину викладено на 160 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *Вступі* обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету і завдання дисертації, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, його джерельну базу, висвітлено наукову новизну роботи, сформульовано основні положення, що винесені на захист, окреслено теоретичну і практичну цінність одержаних результатів та форми їх апробації, зазначено кількість публікацій, що відображають загальну концепцію виконаної дисертації.

У *першому розділі* “**Теоретико-методологічні засади кваліфікації плюсквамперфекта у німецькій і давноминулого часу в українській мовах**” проведено критичний аналіз наукової літератури щодо трактування категорійного статусу плюсквамперфекта й давноминулого часу та їх місця у часових системах німецької та української мов. У загальному трактуванні плюсквамперфект – це часова форма, що виражає значення ‘передування в минулому’ (дія відбулася раніше якоїсь іншої дії в минулому) чи ‘віддаленого минулого’.

Деякі мовознавці пропонують виключати аналітичні форми із темпоральної парадигми німецького дієслова, дорівнюючи їх до синтаксичних конструкцій, у яких кожний із елементів характеризується визначеною лексичною і граматичною самостійністю. Незважаючи на це, плюсквамперфект займає належне місце у часовій парадигмі німецької мови: складні часові форми не можуть розглядатися з позиції семантики їхніх складових частин, оскільки їх значення незалежне від їх синтаксичного статусу.

В українській мові питання про статус давноминулого часу серед інших часових форм залишається відкритим. У більшості граматик зазначається, що часова парадигма сучасної української мови включає теперішній, минулий і майбутній час, хоча їй відомі і форми давноминулого чи передминулого часу.

Зіставно-типологічне дослідження плюсквамперфекта у німецькій і давноминулого часу в українській мовах проводиться із застосуванням різних термінів. Висувається припущення про те, що ці терміни ототожнюватися не можуть, бо в їх основі лежать різні первинні конотації: плюсквамперфект → передування щодо іншої минулої дії, давноминулий час → віддалене минуле. У німецькій мові сема ‘віддалене минуле’ не є облігаторною ознакою плюсквамперфекта, оскільки події, виражені цією формою, можуть бути максимально наближеними до моменту мовлення. Важливо показати, що ця дія відбулась раніше іншої минулої дії. В українській мові основним є значення віднесеності у далеке минуле, на тлі якого може реалізуватися відносне значення. В українському мовознавстві терміни плюсквамперфект і давноминулий час вживаються паралельно.

Основні темпоральні модифікації плюсквамперфекта і давноминулого часу позначились на метафоричному вживанні обох термінів, що полягає у ностальгічному відображенні віддаленої від теперішнього часу події як незворотної і втраченої.

У дисертації висунуто гіпотезу про те, що функціональне навантаження плюсквамперфектних форм залежить від глибини контексту. Наприклад: *Що ти хотіла, Уласіхо?..— Прийшла білити.— Білити?! — це більше здивувався Довгопол і навіщось обійшов навкруг принесеного Юр'яною відра з ванном. — А хто тобі сказав білити?..— Уласій був казав, як ішов у Бозну* (М. Матіос). При аналізі останнього висловлення із формою давноминулого часу очевидною буде тільки таксисна функція цієї грами (сутаксис). Якщо ж вийти за межі цього речення, то можна виокремити евіденціальну функцію, засновану на відсиланні до джерела інформації.

У *другому розділі* “**Семантико-стилістичні функції плюсквамперфекта і давноминулого часу**” виявлено і проаналізовано такі

функції порівнюваних граем: таксисну, позначення актуального в минулому результату дії, незавершеної минулої ситуації, ретроспективну, композиційно-стилістичну, дигресивну, евіденціальну, експерієнціальну.

Таксисне значення плюсквамперфекта впливає із трактування його семантики як відносної часової форми. Таке бачення зазначеної граєми знаходимо у Г. Райхенбаха, який аналізує плюсквамперфект як часову форму, що виражає дію, яка передує певному моменту у минулому, який передує моменту мовлення. У розумінні науковця вказане відношення виражається формулою: E – R – S (Event, Point of Reference, Point of Speech), де E раніше R, а R раніше S. Подібні положення знаходимо й у інших граматистів, які вважають, що плюсквамперфект виражає минулу дію стосовно іншої минулої дії і таким чином набуває значення ‘передминулого’ (Vorvergangenheit).

У дослідженні розмежовуємо поняття відносного часу і таксису, які частково перетинаються, однак не збігаються. Поняття відносного часу характеризує часову орієнтацію цієї форми. Таксис охоплює не одну форму, а поєднання форм. Якщо відносний час – це категорійна ознака граматичної форми, то таксис – це завжди відношення: виражене у висловленні між діями в рамках цілісного часового періоду. Вважаємо плюсквамперфектні форми (плюсквамперфект/давноминулий час) такими, що знаходяться на периферії значень часу і таксису, а тому їх можна аналізувати як часо-таксисні форми.

Найповніше таксисну функцію репрезентують складнопідрядні речення з підрядним часом, оскільки в них складові частини пов’язані одним часовим планом – одночасністю чи послідовністю: *Wenn er sich am dicken Brei der Gassen sattgerochen hatte, ging er in luftigeres Gelände, wo die Gerüche dünner waren, sich mit Wind vermischten und entfalteten, fast wie ein Parfum...* (P. Süskind); *Als er aufwachte, war es heller Morgen, die Hitze war noch stärker geworden, die Fledermaus verschwunden* (D. Kehlmann) // *Після того, як економ ледве був утік з поля, ніхто більше не важивсь займати коні* (М. Коцюбинський).

У наведених прикладах зіставлення двох часових планів досягається не тільки дієслівними формами різних часів, але й іншими темпоральними елементами контексту, зокрема темпоральними сполучниками. У німецькій мові є низка часових сполучників, які доволі точно вказують на характер часових відношень. Підрядні речення часу, які виражають одночасність, вводяться за допомогою сполучників: *während, indem, indes[sen], solange, sobald, sowie, sooft, als wie, wenn, nun*; передування – *als, nachdem, seit, seitdem, sobald, (jedesmal) wenn, sowie*. До сполучників слідування належать *bis, bevor, ehe*, рідше *als, wenn*. В українській мові сполучниками, які детермінують таксисну ситуацію, можуть виступати: у значенні одночасності – *в той час як, доки, коли*; передування – *після того як, кожного разу як, з того часу як, як тільки*; слідування – *перш ніж, перед тим як, поки не* та ін.

У складнопідрядних реченнях часу з підрядним часовим формою плюсквамперфекта/давноминулого часу додатково вказують на таксисне відношення, бо первинну семантику таксису, на нашу думку, репрезентують часові сполучники. Пропозиції такого плану містять подвійне таксисне навантаження і є основними виразниками таксисної функції

плюсквамперфекта/давноминулого часу.

Функція позначення актуального в минулому результату дії. До семних характеристик цієї функції відносимо: розрив із теперішнім часом, віддаленість від теперішнього, яке не є безпосереднім результатом дії чи події, позначеної формою плюсквамперфекта. Йдеться про минуле, яке описане з позиції спостерігача, що знаходиться в цій референтній точці, але воно вже неактуальне для моменту мовлення: *Es war im Sommer 1917 gewesen. Unsere Kompanie lag damals in Flandern, und wir hatten unverhofft ein paar Tage Urlaub nach Ostende bekommen, Meyer, Holthoff, Breyer, Lütgens, ich und noch einige andere. Die meisten von uns waren noch nie am Meere gewesen...* (E. Remarque) // *Він бо тут прожив був цілий рік в камері самотнього ув'язнення і за малим не став живою ілюстрацією до –Шільонського в'язня Шіллерового, коли б не бунтівлива молодість. Проте зараз ...* (І. Багряний).

У текстах українському давноминулому притаманна часова віднесеність у далеке минуле: Для німецького плюсквамперфекта ця особливість не є облігаторною, оскільки позначені плюсквамперфектом події можуть знаходитись і в меншій часовій дистанції: *Auf dem Tisch am Fenster standen zwei Kognakflaschen. Eine davon war fast leer. Am Abend vorher war sie voll gewesen. Ich hatte vergessen, sie einzuschließen* (E. Remarque) – (часова віддаленість – одна ніч).

Така функція реалізується в різних типах речень і особливо чітко простежується при наявності в них часових детермінантів, що вказують на віддаленість дії та її результату від моменту повідомлення про них.

Функцію незавершеної минулої ситуації плюсквамперфект/давноминулий час виражають в складносурядних реченнях з протиставними відношеннями між частинами. Можливим виявом такого значення також слугують конструкції, в яких протиставлення виведене на початок наступного речення: *Eine Woche lang hatte ich versucht, nicht an sie zu denken. Aber da war nichts, was mich ausgefüllt und abgelenkt hätte...* (B. Schlink) // *Захворів Арафат, лікують в Парижі. Хоміли було судити Піночета, але у нього вже помірно слабоумство* (Л. Костенко).

Функція незавершеної минулої ситуації у німецькій та в українській мовах суттєво відрізняються. У німецькій мові функцію незавершеної минулої ситуації визначаємо контекстуально, в той час, як в українській мові форму давноминулого часу в зазначеній функції репрезентують фазові або модальні дієслова у складі дієслівних предикатів. Окрім того, в українській мові є спеціальний показник незавершеної минулої ситуації – частка *було*. Вживання конструкцій з цією часткою слугує своєрідним сигналом про порушення “нормального розвитку подій”.

У німецькій мові початкову фазу розгортання незавершеної минулої ситуації репрезентують конструкції: *beinahe, fast* + плюсквамперфект кон'юнктива: *Rettet mich auch! Hätte ich fast gerufen, aber was mir zu erleben vorbehalten war, hatte ich noch nicht erlebt* (Ch. Wolf).

Плюсквамперфект/давноминулий час у зазначеній функції знаходять свій вияв у різних типах речень, а їх семантичний потенціал реалізується в трьох

основних різновидах: 1) нереалізованого наміру; 2) перерваної спроби; 3) анульованого результату.

Ретроспективна функція плюсквамперфекта/давноминулого часу впливає з того, що значення цих грамем може мислитись як результат додаткової зміни вже існуючої ситуації, її ретроспективізації. Показники ретроспективізації виявляються відносно подій, часова співвіднесеність яких вже визначена. Її ключовим завданням постає не розміщення дії на часовій вісі, а зміна її існуючої локалізації по цій же вісі назад у минуле, звідки ситуація подається ‘великим’ планом: *Ich zog einen Briefbogen aus dem Fach und fing an zu rechnen. Die Kinderzeit, die Schule – das war ein Komplex, fern, irgendwo, schon nicht mehr wahr. Das richtige Leben begann erst 1916. Da war ich gerade Rekrut geworden...* (E. Remarque) //... *Але шеф, шеф! — він же не з тих, не їхньої породи, він же колись був здібним журналістом, який чудесний на початку дев'яностих зробив був фільм про чернівецьких обліселих дітей* (О. Забужко).

У роботі виділено такі різновиди ретроспективних включень: спогад (є основою вираження ретроспективних включень), сповідь (наприклад у листі-зверненні: за допомогою плюсквамперфектних форм відбувається реконструкція внутрішнього світу особистості героя на тлі декількох часових пластів), перекази снів (міститься відсилання до ситуації, що “відбулася” до моменту прокинення, притому мовець наче сам пережив таку ситуацію), відсилання до історичних дат, дій видатних особистостей, мистецьких витворів тощо, які в конкретному контексті мають значення фонових знань, оскільки надають передісторію, коментарі до сучасного плану розповіді.

Композиційно-стилістична функція впливає із здатності плюсквамперфекта і давноминулого часу утворювати рамкову конструкцію, коли вони вживаються на початку і в кінці тексту. На думку Л. Попович таку функцію грамеми можуть виконувати в різних типах складних, а також простих речень, які розташовані на початку нової текстової одиниці (фрагмента) або в кінці абзацу, яким започатковується новий тематичний блок, тобто в зонах фокусування уваги читача. За іншим підходом, у таких випадках йдеться про “зрушення початкової точки”, відповідно до якого плюсквамперфектні форми у цій функції вживаються тільки для позначення інтродуктивного фрагмента.

Враховуючи, що плюсквамперфектні форми у різних частинах текстової одиниці виконують неоднакові функції, можна запропонувати виділення “композиційно-стилістичної функції”, у якій для плюсквамперфекта/давноминулого часу розмежовуємо наступні типи (умови) вживань: інтродуктивний, уживання на початку/в кінці (абзацу), своєрідний епілог до всього тексту.

Інтродуктивний фрагмент зазвичай розглядається як такий, що передує найпершій події лінії розповіді і вводить передісторію подій, дійових осіб, обставини тощо. Наприклад: *Bei Gerhard, dem ersten Restaurant einer großen deutschen Handelsstadt, hatte sich im Spätherbst des Jahres achtzehnhundertzweiunddreißig nach dem Theater eine Gesellschaft von jungen Leuten in einem besondern Zimmer zusammengefunden, die anfänglich während des Abendessens heiter die Begegnisse des Tages besprach...* (F. Lewald). Використання

плюсквамперфекта на початку тексту є необхідним засобом уведення експозиції. Він висуває на передній план певний часовий відрізок, що подається у вигляді прологу, після якого починається власне оповідь. Вживання давноминулого часу у зачинах такого роду є нетиповим для української мови.

Початок нової текстової одиниці (абзацу). Винесення плюсквамперфектних форм на початок абзацу пов'язане із роллю, яку видочасові форми відіграють у побудові абзацу: дія постає як пролог до наступних подій, а контекстуальними умовами вживання – початок абзацу чи речення, яким уводиться нова тема. Вживання грамеми на початку абзацу засвідчує початок іншого плану ведення розповіді – ретроспективного. Є. Й. Шендельс зазначає, що у текстовій експозиції автор може передати всі події у плюсквамперфекті або ж тільки почати з нього і таким чином залишити інші висловлення для впливу ланцюгової реакції: під час безпосереднього контакту двох форм плюсквамперфект, що передує, “заряджає” своїми семами претерит: *Sie hatte die Jacke ausgezogen, die Krawatte gelockert, den obersten Knopf geöffnet und saß mit einem Glas Milch am Küchentisch. Sie sah mich, lachte zuerst verhalten glucksend und dann aus vollem Hals* (В. Шлінк) // *А я уже був подумав. Мені уже був причувся “День гніву”. Я вже ладен був кинутись у вир подій. Але події не завирували. Захлинулись у нерішучості й резигнаціях. Як завжди* (Л. Костенко).

Форми плюсквамперфекта/давноминулого часу у кінці абзацу мають здатність підсумовувати, логічно завершувати структурну текстову одиницю, звідси випливає можливість починати чи закінчувати розповідь. У структурі окремого текстового фрагмента розбиття на окремі одиниці може здійснюватися таким чином, що остання дія позначається плюсквамперфектом і відмежовується від попередніх смисловою паузою. У цьому випадку маємо справу із плюсквамперфектом, який завершує розповідь.

Фактичний матеріал дослідження свідчить про те, що форми плюсквамперфекта і давноминулого часу можуть уживатися **в кінці тексту як епілог чи висновок**. Наприклад, в українській мові: - *Видите, Марійо, ви тут усе знаєте, бо в сусідстві які роки жиєте... Якби той Іван Цвичок не убрався був у воєнну форму та у то галіфе, усе було би добре* (М. Матіос).

Таким чином, плюсквамперфект/давноминулий час виконують у тексті композиційно-стилістичну функцію в умовах, коли їх форми розташовані на початку або в кінці тексту чи його окремої одиниці (розділу, абзацу), тобто в зонах фокусування уваги. Відмінності між грамемами у зіставлюваних мовах стосуються інтродуктивного фрагмента тексту: в німецькій мові такі зачини є нормою, а для української вони нехарактерні.

Дигресивна функція порівнюваних граем впливає із здатності позначати авторські відступи – дигресії. Під дигресією розуміємо стилістичний прийом миттєвого відхилення від теми, викладу для того, щоб читачі відпочили від інтелектуального чи емоційного напруження. Такі відступи у структурі тексту є мовно-ліричними, що дає можливість автору у відкритій формі висловлювати власні судження.

Наявність дигресивної функції для плюсквамперфекта/давноминулого часу визначається, виходячи із положення про те, що плюсквамперфектні

форми є своєрідним сигналом про зміну часових планів: *Anchises, der nicht müde wurde, uns vorzuhalten, das sei immer möglich;... der weiter mit Arisbe stritt, die er Große Mutter nannte (sie war noch massiger geworden, hüftlahm, überbrückte mit ihrer Trompetenstimme die Entfernung, die sie nicht mehr laufen konnte) - Anchises war es, glaube ich, der von ganzem Herzen unser Leben in den Höhlen liebte, ohne Vorbehalt, ohne Trauer und Bedenken (Ch. Wolf) // Отож Явтушок і скористався з того, озброїв своїх хлопців ножами (колись був наробиє кісок для чищення буряків) і, дочекавшись ночі, вийшов з усією оравою на поле брані (В. Земляк).*

Евіденціальна функція плюсквамперфекта і давноминулого часу детермінована експліцитним кодуванням джерела інформації чи знань, які необхідні мовцеві для введення початкового твердження у висловленні. Використовуючи маркер евіденціальності, суб'єкт мовлення передає, яким чином він дізнався про повідомлюване. Вказівка на джерело інформації передається спільно із видо-часовими значеннями індикативних форм. Поширеним є вираження підтипів евіденціальності формами плюсквамперфекта і давноминулого часу.

Вважаємо доцільним здійснювати розгляд евіденціального значення плюсквамперфектних форм, розрізняючи їх експліцитний й імпліцитний складники. До експліцитного відносимо частини пропозиції, в яких плюсквамперфектні форми засвідчують безпосередньо спосіб отримання інформації. До експліцитних виявів евіденціальності можна віднести конструктивні моделі, які позначають акти освоєння дійсності й комунікації: слухове сприйняття (*Ich hatte gehört, dass p...*; *Man hatte gesagt, dass p...*), зорове сприйняття (*Ich hatte gesehen, dass p...*), сприйняття через читання (*Ich hatte gelesen, dass p...*), сприйняття через висновки (*Ich war zum Schluss gekommen, dass p...*): ***Doch hatte ich davon gehört, daß eine Verschlimmerung der Symptome auf die Wirkung der Therapie deuten konnte...*** (Ch. Wolf) // *Як то він був сказав у тім сні — „скоро всі прийдуть”?* (О. Забужко).

До імпліцитного відносимо такі, в яких сам зміст інформації від третьої особи передається формами плюсквамперфекта чи давноминулого часу: *Hanna meint, unser Kind wäre nie zur Welt gekommen, wenn wir uns damals nicht getrennt hätten* (M. Frisch) → я говорю, що Х думає, що події Y могли б мати іншу інтерпретацію.

Пилип хоч і січовик, а чоловік плохенький, сумирний, вона попірала ним гірше, ніж челядником. Бувало, і спати в хату не пускала, і їсти не давала. Він здебільшого з наймитами їв. А спав біля коней. Якось був коросту захопив, то вона: “Стань у дощ під ринву, дощова вода хворобу змиє” (Ю. Мушкетик) → я знаю, що для Х ці події мали місце у минулому (бачив сам, зі свідчень інших).

Одним із найбільш поширених евіденціальних значень плюсквамперфекта і давноминулого часу є цитатив. Мовець, переказуючи інформацію зі слів третьої особи, намагається показати, що за висловлені положення чи факти несе відповідальність третя особа.

Експеріенціальну функцію визначаємо у тих випадках, коли плюсквамперфект і давноминулий час позначають події у минулому як констатацію факту теперішнього часу: ситуація відбулась у минулому, що має

наслідком сучасний стан справ. *Und Hekabe, die sie festhielten, stieß Flüche aus, die ich noch nie gehört hatte* (Ch. Wolf). Мовець аналізує весь свій попередній досвід і може запевняти, що такого він ще не чув. Ніхто окрім нього про це стверджувати об'єктивно не зміг би. Таким чином, у німецькій мові вказана функція засновується на акцентуалізації уваги на дії, що позначає 'раніше небачений' чи 'раніше нечуваний' стан справ. Для української мови такі контексти позначаються простим минулим часом. Наприклад: *Ніхто ще не чув від неї такого плачу. Це не був плач, а стогін. Так не плачуть діти. Так плачуть дорослі, що не в силі стримати ридання* (І. Вільде).

Експеріенціальним є значення, коли суб'єкту надають певні якості чи знання, пов'язані з його попереднім досвідом. Для прикладу: *...ще довгий час непримиренно вважала, ніби з моєї мами викрутив батарейки саме він... — а дівчиною ж писала була вірші, і непогані!..* (О. Забужко). Форма давноминулого часу *писала була* виражає семантику експеріенціальності, пов'язану із ретроспективною функцією, адже суб'єкт дії мала досвід написання віршів (колись давно), який вже неактуальний. Давноминулий час у вказаній функції знаходиться на межі ретроспективного, дигресивного і антирезультативного значень.

У третьому розділі **Плюсквамперфект/давноминулий час в контексті модальної семантики** розглянуто функції форм плюсквамперфекта/давноминулого часу для побудови модальних контекстів: контрфактичної модальності; модальності можливості, необхідності, наміру; модальності бажальності; семантики ввічливості.

Одним із найбільш типологічно поширених модальних значень плюсквамперфекта є **контрфактичне**. Під контрфактичністю розуміють, що певна ситуація (зі свідчень мовця), яка не мала місця в реальному світі, в якомусь "альтернативному" могла відбутися; таким чином, контрфактичність означає ймовірність, яка суперечить фактам. Наприклад: *Das war am 2. September, daß sie so sprachen, ein Gespräch, das sich wohl fortgesetzt hätte, wenn nicht gerade Sedantag gewesen wäre. So aber wurden sie durch Trommel- und Pfeifenklang unterbrochen...* (Th. Fontane) // *Навіщо я вас народжувала? Пощо тебе вчила? Якби була не пустила в ту науку, мала би нині помічницю в хаті й жила би як пані!* (О. Слоньовська). У поданих ситуаціях відображено такий стан справ, який суперечить дійсності: *wenn nicht gerade Sedantag gewesen wäre* → саме цей день був насправді; *якби була не пустила в ту науку* → саме цю дію суб'єкт здійснив, тобто обидві умови виступають в опозиції до реальності, факту – того, що вже відбулося.

Наявність контрфактичної функції досліджуваної грамеми пояснюється за допомогою ідеї "біфуркації" (Е. Даль): мовець повертається назад у той момент, коли ще можливим є здійснення умов для іншої ситуації, яка виражається плюсквамперфектом/давноминулим часом, оскільки передує у часі ірреальному наслідкові, який також відноситься до плану минулого.

В обох зіставляваних мовах контрфактичність найбільш повно реалізується у складнопідрядному реченні з підрядним умови. В біпрєдикативних контрфактичних конструкціях можуть виступати дві різновидності значення: контрфактична умова (якщо б замість відомого мені R

відбулося P...) і контрфактичний наслідок (...то в такому разі могло відбутися Q) [Попович 2012: 670]. Див. Рис. 1

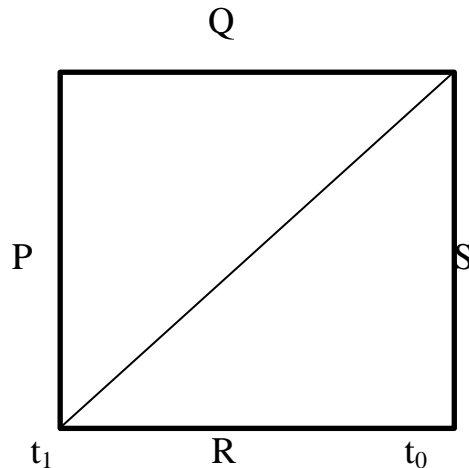

Рис. 1. Структура контрфактичного висловлення із плюсквамперфектом/давноминулим часом

В реальному світі події відбуваються таким чином, що за певних обставин *R* реальністю стає $S \rightarrow$ те, що ми маємо у конкретний момент часу t_0 . Але якщо ця реальність має небажаний, суперечливий характер, то в людській свідомості експлікується ідея повернення до певної критичної точки в минулому $\rightarrow t_1$, від якої за певних обставин *P* події розвивалися б іншим чином і призвели б до іншого результату *Q*. При цьому альтернативна ситуація може мати різну модуляцію: бути поліпредикативною (передбачати наявність кількох антецедентів і консиквентів) або одного антецедента і кількох консиквентів, а предикати можуть як різнитися, так і мати однакові форми вираження. У німецькій мові плюсквамперфект кон'юнктива може репрезентувати обидва типи, тобто відтворює контрфактичність загалом, у той час як для давноминулого часу такі випадки є поодинокими. Загалом, беручи до уваги, що кон'юнктив у німецькій мові є спеціальною парадигмою умовного способу, можемо говорити про те, що плюсквамперфект кон'юнктива є спеціальним універсальним показником контрфактичності.

Функція модальної бажальності. У науковій літературі оптативність кваліфікують як функціонально-семантичну категорію, яка може мати лексичне і граматичне вираження й передає модальність суб'єкта, що репрезентує можливий стан справ, який мислиться як бажаний. У німецькій мові бажальні речення утворюються за допомогою претерита кон'юнктива чи плюсквамперфекта кон'юнктива, тобто виражаються кон'юнктивом II. У бажальних реченнях кон'юнктив II сигналізує, що стан справ недійсний, але бажаний і має значення для учасників розмови.

Стан справ, який стосується бажання, можна розуміти як потенційний, так і як ірреальний. Він може локалізуватися у теперішньому чи у майбутньому часі: *Ich hätte gerne gehabt, daß wir, seine Familie, sein Leben gewesen wären* (B. Schlink). Йдеться про бажання суб'єкта щодо теперішнього чи майбутнього часу.

Для бажань, які передаються формами плюсквамперфекта кон'юнктива, встановлено, що їхня реалізація/нереалізація залежить від ситуації (реальної чи

ірреальної). Результативними у роботі виявилися приклади з ірреальною семантикою: *Pantheos hatte sich schon zur Flucht gewendet. **Hätte er gestanden! Mag sein, die Frauen wären mir, nicht ihm gefolgt*** (Ch. Wolf). Ця ситуація є ірреальною: стан справ, якого стосується бажання, належить до плану минулого, а його здійснення є неможливим. Такі бажання структурно наближені до підрядних речень умови і містять значення контрфактичності: суб'єкт бажання, який прагне, щоб ситуація була іншою у минулому, вживає форму плюсквамперфекта, але ситуація у минулому не може підлягати змінам, тобто мова йде про контрфактичність. На основі наведених тверджень можна висловити припущення про те, що контрфактичні висловлення імпліцитно виражають семантику бажальності (в цьому власне і полягає прагматика контрфактичних висловлень: мовець свідомо чи підсвідомо бажає (або не бажає) реалізації подій у минулому, які вступають в опозицію із реальним станом справ), але не всі бажальні пропозиції є контрфактичними.

Виходячи із семантики оптативної модальності для плюсквамперфекта/давноминулого часу, можна виокремити такі групи: **власне бажання** виражає волюнтативність мовця щодо здійснення минулої дії: *Aber wie gerne hätte ich sie in den Arm genommen und gesagt, dass ich einverstanden bin mit ihr. Wie gerne hätte ich gesagt...* (H. Müller); **жаль** – емоційний стан суб'єкта бажання щодо здійснення/нездійснення минулої дії: *Es war kein Bekannter da, außer Valentin. "Sag mal", fragte ich, "war Gottfried schon hier?" Valentin nickte. "Mit Otto. Sind vor 'ner halben Stunde weggegangen." "Schade", sagte ich aufatmend. "Hätte sie gern getroffen"* (E. Remarque) // **Шкода, шкода, що пан шеф перед тим мені не сказали, я був би постояв за своє. Якби-то знаття** (І. Вільде); **бажальне порівняльне висловлення** твориться додаванням до предикативної основи пропозиції вищого/найвищого ступеня порівняння прикметників: *Von allen Menschen, die er je getroffen hatte, waren seine Studenten die dümmsten... Am liebsten hätte er geweint* (D. Kehlmann) // **Краще би була струїла в утробі таку нечисть чи родила німою... - зло сказала увечері Матронка, не встаючи з постелі** (М. Матіос). У контексті поданих ситуацій висловлення складається із двох протилежних пропозицій; в першій міститься спрямоване на адресата бажання, щоб він не робив чогонебудь, а в другій, навпаки, бажання і навіть спонукання, щоб адресат здійснив якусь дію.

У контексті досліджуваної проблематики виявлено своєрідний і характерний винятково для форм давноминулого часу тип – **фразеологізований модальний контекст побажання-прокляття** зі словами *щоб, хай, бодай* (подекуди з часткою *би*): – *Куди ти тютюн ламаєш, бодай тобі руки й ноги поламало! А бодай би ти не виліз з того тютюну до другого прищестя. Щоб ти зів'яв був, невігласе, як ота морковочка зів'яла від твоїх шибенних рук!* (О. Довженко). Значення побажання є похідним від значення бажання, але більш складним у порівнянні з ним. Побажання – адресоване слухачу висловлення добра, здоров'я, а в основі побажання-прокляття лежить адресація негативного змісту, причому модальність не представлена прямо суб'єктом мовлення, а наче переадресовується вищим силам, які потенційно можуть реалізувати волю людини (того, хто говорить прокляття). Можна

також зробити висновок про те, що побажання-прокляття, виражене формами давноминулого часу, нівелює ступінь необхідності щодо його здійснення. Якщо б мовець хотів справжньої реалізації висловленого, то він ужив би конструкції на кшталт: *Побий тебе грім!*, реалізація чого цілком ймовірна.

Німецька мова для висловлень такого роду послуговується формами презенса чи футурума кон'юнктива, конструкціями з модальними дієсловами *sollen, mögen* у контексті підрядного означального з *dass* на кшталт: *Dass dich der Blitz schläge!, Gott möge deine Seele in die Hölle bringen.*

Плюсквамперфект/давноминулий час модальних дієслів. Окремий вид модальності плюсквамперфекта у німецькій мові становлять висловлення з плюсквамперфектом модальних дієслів: *dürfen, können, mögen, müssen, sollen* і *wollen*. Плюсквамперфект модальних дієслів можна розглядати у проекції дійсного й умовного способів. Увагу зосереджено на тих виявах, які стосуються плюсквамперфекта кон'юнктива, оскільки саме його форми репрезентують модальність у повній мірі, а не відтворюють окреме лексичне значення модального дієслова у формі плюсквамперфекта. У роботі здійснено поділ модальних дієслів на такі основні семантичні групи: можливості – *dürfen, können*; необхідності – *müssen, sollen*; та наміру – *mögen, wollen*. Для давноминулого часу в українській мові характерне поєднання допоміжного *бути* з дієсловами можливості (*могли, змогли*); необхідності (*мати, мусити*) й наміру (*хотіти*).

Поле можливості об'єднує лексичні, морфологічні й синтаксичні засоби, що виражають уявлення мовця про такий зв'язок між суб'єктом предметної ситуації і його ознакою, згідно з яким існує зумовленість ситуації детермінувальними чинниками (об'єктивними чи суб'єктивними), які допускають різний наслідок потенційної ситуації – її реалізацію чи нереалізацію. Структурно модальне висловлення з семантикою можливості, предикативний центр якого складають форми плюсквамперфекта / давноминулого часу, може мати наступне вираження: у німецькій мові: $S_{\text{суб}} - V_{\text{доп. мин}} - V_{\text{інф}} - V_{\text{мод}}$; в українській: $S_{\text{суб}} - V_{\text{мин. (могли, змогли)}} - V_{\text{доп. мин}} - V_{\text{інф}}$: *Es hätte ebensogut sein können, daß wir einfach aneinander vorbeigegangen wären. Wieso Fügung! Es hätte auch ganz anders kommen können (M.Frisch).* // *А поміж — що ж, так життя укладалося — знято бойкот з польського університету. Відвідували тепер його навіть революційно настроєні хлопці. Звичайно, не мого віку. Молодші. Хоч я міг би був ще записатись...* (І. Вільде). В основі обох ситуацій відбувається переакцентуалізація обставин дійсного стану справ на основі уявних можливостей.

Модальність необхідності розуміємо як зумовленість ситуації тими чи іншими (об'єктивними чи суб'єктивними) чинниками, які з точки зору якоїсь особи (суб'єкта модальної оцінки) вимагають обов'язкового перетворення потенційного в актуальне. Необхідність репрезентується модальними дієсловами *müssen, sollen*, причому перше виражає зовнішню, сторонню необхідність (примус), а друге – внутрішню необхідність суб'єкта дії. Ситуацію модальної необхідності структурно можна зобразити: із плюсквамперфектом: $S_{\text{суб}} - V_{\text{доп. мин}} - V_{\text{інф}} - V_{\text{мод}}$; із давноминулим часом: $S_{\text{суб.}} - V_{\text{мин. (мати, мусити)}} - V_{\text{доп. мин}} - V_{\text{інф}}$: *Also hätte man früh dem Übel wehren müssen, als es noch nicht "Krieg"*

hieß (Ch. Wolf). *Ich hätte grüßen sollen, wenigstens mit dem Kopf nicken oder winken mit der Hand. Es war mir zu spät eingefallen, wir waren jetzt zwei Häuser weiter* (H. Müller). У першому прикладі значення необхідності детерміновано зовнішніми обставинами, загальним станом справ, у другому – внутрішньою потребою мовця з приводу виконання морально-етичної норми (привітання). Уживання форм давноминулого часу вказує на реалізованість чи нереалізованість ситуації, яка у певний момент минулого була обов'язковою чи необхідною. Оцінка ситуації як необхідної формується під дією детермінувального чинника, який виявляє фактичні передумови для розвитку потенційної ситуації. За сутністю детермінувального чинника у роботі виділено наступні типи: **внутрішня необхідність**: *Знаючи, що та, яка викликала згучання цієї музики, знаходиться тут, поруч мене, я не міг, я мусів був відтворити музику* (В. Домонтович); **результат стороннього впливу**: — *О-о, бачте: "Подождіть". Він таки впусне, — підохочувала Горпина дівчат, що мали були утікати* (П. Мирний); **відповідність моральним і етичним нормам**: *Я знав: я мусів був провести його додому* (В. Домонтович).

Модальна семантика наміру відтворюється за допомогою модальних дієслів: *mögen, wollen// хотіти*: *Wie hätte man die schwere Frau auch vor der eigenen Gewalt schützen mögen?* (M. Mosebach) // *Зема вже хотів був наклеїти фотографію на скло та, приглянувшись пильніше, вжахнувся, а далі його здушили сльози* (В. Земляк).

Семантика ввічливості визначається як відсутність імперативності чи категоричності висловлення, спонукання до дії має імпліцитний характер.

Застосування плюсквамперфектних форм для вираження увічливості висловлення мовознавці пояснюють уникненням прямого відношення до теперішньої реальності: у ввічливих зверненнях сказане повинно отримати нефактичну інтерпретацію, оскільки послаблення фактичної вимоги може зумовити реалізацію бажаного: — *Пані питають — може, ви їсти хочете? — ласкаво посміхаючись, спитала вона Малинку. — Ні, їсти я не хочу — я недавно обідав, — дивуючись, одмовив Малинка. — Я хотів був бачити пані* (С. Васильченко). Зниження категоричності висловлення передається через "інактуалізацію" дії. Мовець наче дистанціює від свого прохання, ризик негативної відповіді зменшується (*Я хотів був бачити пані*, тобто зараз це бажання втрачає свою актуальність) (Див. Рис. 2).

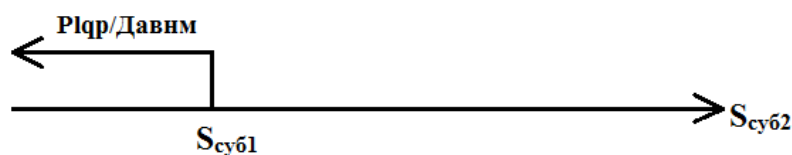

Рис. 2 Семантика ввічливості

S_1 реалізує ввічливе висловлення щодо S_2 , використовуючи для цього форми плюсквамперфекта кон'юнктива / давноминулого часу, як наслідок – зменшується категоричність і збільшується ймовірність позитивного результату.

За допомогою плюсквамперфекта кон'юнктива мовець виражає своє розуміння ступеня цінності вербального висловлення. Його вживання у ввічливих контекстах указує на значну варіативність. Мовець може висловлювати ним бажання, яке поточнюється через *gern*, стосується його власних дій чи реагування й не акцентує увагу на тому, що реципієнт має зробити певну дію: *Sie lag eine Weile still. "Ich hätte gern ein Kind von dir gehabt, Robby", sagte sie dann und legte ihr Gesicht an meine Schulter* (E. Remarque). У німецькій мові між бажальними висловленнями і комбінацією із бажальними висловленнями і ввічливою проханням чи вимогою не можна провести чіткої межі, оскільки вони виражаються плюсквамперфектом кон'юнктива. Їх смислове розрізнення буде можливим тільки за контекстуального підходу, оскільки ввічливе прохання реалізується на основі бажання.

Дещо іншим буде перспектив дії ввічливості, коли йдеться про зменшення категоричності висловлення, наприклад, в контексті засудження дій чи вчинків певної особи: *"Nie hätte ich gedacht, daß du mich so zu kränken vermöchtest!"* *"Nie hätte ich gedacht, daß du mir so rücksichtslos ins Gesicht zu schlagen vermöchtest ...!"* (Th. Mann). Таке дистанціювання від прямого докору є доказом ввічливого ставлення S1 стосовно S2, причому S1 наче намагається відмежуватись від сказаного (я засуджую тебе, але не тут і не зараз, а десь-колись у минулому) і пом'якшує у такий спосіб форму свого висловлення, хоча зміст (і для S1, і для S2) залишається очевидним і зрозумілим.

ВИСНОВКИ

Зіставно-типологічне дослідження плюсквамперфекта у німецькій і давноминулого часу в українській мовах дало змогу зробити такі висновки та узагальнення:

На основі функціонально-семантичного підходу у роботі виведено низку семантико-стилістичних функцій (таксисна, позначення актуального в минулому результату дії, позначення незавершеної минулої ситуації, ретроспективна, композиційно-стилістична, дигресивна, евіденціальна, експерієнціальна функції) і модальних функцій (контрфактичної модальності, модальності можливості, необхідності, наміру, модальності бажальності, семантики ввічливості), які виконують порівнювані грами на рівні тексту. При визначенні тієї чи іншої функції плюсквамперфекта/давноминулого часу виходимо за межі окремо взятого речення, оскільки вважаємо, що цього недостатньо для досягнення семантичного потенціалу порівнюваних грам, тому одиницею аналізу постає фрагмент тексту. Визначено випадки, коли функції накладаються одна на одну (одна функція не виключає іншої). Це характерно для темпоральних і дискурсивних функцій. Наприклад, розміщення часових форм на початку абзацу не перекриває їх темпорального віднесення у далеке минуле й реалізується у композиційно-стилістичній і ретроспективній функціях.

Опрацювання й аналіз фактичного матеріалу дослідження засвідчив, що ядерними функціями для плюсквамперфекта виявились: позначення актуального в минулому результату дії і таксисна. Для давноминулого часу характерними виявились ретроспективна функція і функція незавершеної у

минулому ситуації, яка в українській мові має додаткову форму вираження – за участю частки *було*, що разом із фазовими або модальними дієсловами імпліцитно вказує на те, що ‘нормальний’ розвиток протікання дії був перерваний і бажана дія не досягла своєї кінцевої мети. Для плюсквамперфекта у німецькій мові результативними виявились також модальні функції, репрезентовані плюсквамперфектом кон’юнктива.

Суттєві відмінності давноминулий час виявив при вираженні фразеологізованого модального контексту побажання-прокляття в аспекті бажальної семантики, які не характерні для плюсквамперфекта. Тобто найбільш продуктивними для кожної із граем виявились ті функції, для вираження яких плюсквамперфект і давноминулий час мають спеціальні форми вираження. Для плюсквамперфекта це стає очевидним при розгляді його модальних значень, де використовується плюсквамперфект кон’юнктива, для давноминулого часу – функція незавершеної минулої ситуації.

Характерним для плюсквамперфекта виявилось вживання на початку або в кінці текстових одиниць, що пов’язано зі здатністю граеми впливати на характер і напрям самого тексту. Відмінності у зіставляваних мовах стосуються інтродуктивного фрагмента тексту: в німецькій мові зачини із формою плюсквамперфекта є нормативними, а для української мови вони нехарактерні. Отже, у німецькій мові композиційно-стилістична функція, поєднуючись із ретроспективною, є типовим виразником поширених текстових відступів. Більш результативними для плюсквамперфекта, ніж для давноминулого часу, виявились також евіденціальна та експерієнціальна функції, що можна пояснити необхідністю позначення плюсквамперфектними формами відсилання до джерела інформації та результату минулої дії як певного досвіду, співвідносного із теперішнім станом справ своїм результатом.

Зіставлення семних складників німецького плюсквамперфекта та українського давноминулого часу дозволило виділити як типологічний граматичний інваріант відносно темпоральне значення ‘передування часового центра минулого’, ‘віддаленого минулого’ та ‘моделювання альтернативної до дійсності ситуації’, які репрезентовані таксисною, ретроспективною та контрфактичною функціями. Не в усіх випадках вживання зіставляваних граем можна беззастережно визначити, яке саме значення представлене (труднощі полягають в ускладненні або неможливості виявити точку відліку та від аспектуальних характеристик дієслова).

На нашу думку, перспективним щодо подальшого дослідження є встановлення семантичних значень плюсквамперфекта та давноминулого часу, яких вони набувають у розмовному стилі мовлення. Більш глобальною перспективою видається встановлення ареально-семантичної карти плюсквамперфектних форм у різних мовах.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Андріїв О. Семантико-стилістичні функції давноминулого часу (на матеріалі роману Ліни Костенко „Записки українського самашедшого”) / О.

Андріїв // Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. „Філологія”. – 2015. – Вип. 52. – С. 30-32.

2. Андріїв О. Контфактична функція давноминулого часу в українській літературній мові / О. Андріїв // *Studia methodologica*. – 2015. – № 40. – С. 265-269.

3. Андріїв О. Ретроспективна функція давноминулого часу в українській та плюсквамперфекта у німецькій мовах / О. Андріїв // *Ukrainistika – minulost, přítomnost, budoucnost: sborník vědeckých prací: Masarykova Univerzita Filozofická Fakulta Ústav Slavistiky*. – Brno, 2015. – III. – Р. 21-27.

4. Андріїв О. Композиційно-стилістичний потенціал форм давноминулого часу в українській та плюсквамперфекта у німецькій мовах / О. Андріїв // *Збірник ПНУ. Філологія*. – 2015-2016. – №44-45. – С.62-66.

5. Андріїв О. Давноминулий час із семантикою незавершеної ситуації / О. Андріїв // *Studia Ucrainica Varsoviensia*. – 2016. – №4. – С. 15-23.

6. Андріїв О. Модальні значення плюсквамперфекта в німецькій і давноминулого часу в українській мовах / О. Андріїв // *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Філологічні науки*. – 2016. – Вип. 146. – С. 566-571.

7. Андріїв О. Таксисна функція плюсквамперфекта у німецькій і давноминулого часу в українській мовах / О. Андріїв // *Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Філологія*. – 2016. – Вип. 61. – С. 10-12.

8. Андріїв О. Плюсквамперфект у німецькій і давноминулий час в українській мовах у контексті дигресивних включень / О. Андріїв // *Студії з філології та журналістики*. – Ужгород, 2016. – №4. – С.35-37.

9. Андріїв О. Плюсквамперфект і давноминулий час модальних дієслів: зіставно-типологічний аспект / О.Андріїв // *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. – Хмельницький, 2016. – №10 (Т.1). – С. 16-20.

10. Андріїв О. Давноминулий час в українській і плюсквамперфект у німецькій мовах / О. Андріїв // *Зіставно-типологічні студії: українська мова на тлі споріднених мов: монографія / за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка*. – Київ; Івано-Франківськ; Варшава, 2015. – С.122-142.

АНОТАЦІЯ

Андріїв О.Б. Функціонування плюсквамперфекта у німецькій і давноминулого часу в українській мовах. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2016.

У дисертації здійснено зіставно-типологічний аналіз плюсквамперфекта у німецькій і давноминулого часу в українській мовах.

У роботі розглянуто основні позиції в трактуванні плюсквамперфектних форм у порівнюваних мовах й обґрунтовано їхній лінгвістичний статус в системі граматичної категорії часу сучасної німецької та української мов. Основою роботи є концепція, яка передбачає виявлення відмінностей між

грамемами, визначення семантичної структури цих форм як сукупності функціональних можливостей, які реалізуються на рівні тексту. При визначенні функцій плюсквамперфекта/давноминулого часу взято до уваги наступні критерії: семантику дієслівного предиката, реалізовану у формах плюсквамперфекта/давноминулого часу, контекст, значення, яких набувають ці форми за контекстуального підходу, функції, які виконують ці часові форми на рівні тексту. Відповідно до цих положень у роботі висувається припущення – функціональне навантаження плюсквамперфекта і давноминулого часу залежить від глибини контексту; встановлено тенденції слововживання форм плюсквамперфекта й давноминулого часу в німецьких і українських художніх текстах.

Ключові слова: плюсквамперфект, давноминулий час, текст, дискурс, модальність, контрфактичність, зіставно-типологічний аналіз.

АННОТАЦІЯ

Андриив О. Б. Функционирование плюсквамперфекта в немецком и давнепрошедшего времени в украинском языках. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко. – Львов, 2016.

В диссертации осуществлено сопоставимо-типологический анализ плюсквамперфекта в немецком и давнепрошедшего времени в украинском языках.

В работе рассмотрены основные позиции в трактовке плюсквамперфектных форм в сравниваемых языках и обосновано их лингвистический статус в системе грамматической категории времени современного немецкого и украинского языков. Основой работы является концепция, которая предполагает обнаружение различий между плюсквамперфектом и давнепрошедшем временем, определение семантической структуры этих форм как совокупности функциональных возможностей, реализуемых на уровне текста. При определении функций плюсквамперфекта / давнепрошедшего времени приняты во внимание следующие критерии: семантику глагольного предиката, реализованную в формах плюсквамперфекта / давнепрошедшего времени, контекст, значения, какие приобретают эти формы при контекстуальной нагрузке, функции, которые выполняют эти временные формы на уровне текста. В соответствии с этими положениями в работе выдвигается предположение: разноплановость значений плюсквамперфекта и давнепрошедшего времени зависит от глубины контекста. В работе установлены тенденции словоупотребления форм плюсквамперфекта и давнепрошедшего времени в немецких и украинских художественных текстах.

Ключевые слова: плюсквамперфект, давнепрошедшее время, функция, текст, дискурс, модальность, контрфактичность, сопоставимо-типологический анализ.

ABSTRACT

Andriiv O. B. Functioning of pluperfect in German and Ukrainian. – Manuscript copyright.

Thesis for the degree of Candidate of philological sciences in specialty 10.02.17 – Comparative-historical and typological linguistics. – Ivan Franko Lviv National University. – Lviv, 2016.

The thesis investigates the functioning of the pluperfect forms in German and Ukrainian on the basis of comparative and typological analysis. The research examines the key positions in the treatment of pluperfect forms in the compared languages and justifies their linguistic status in the system of grammatical tense category in modern German and Ukrainian. In general the pluperfect is a temporal form, which expresses the precedence in the past, that is the indication that the action (or its result) had occurred before any other action in the past ("reference point"), which is in the limelight of the speaker and is explicitly indicated in the text. However, according to the linguistic researches the pluperfect can also be used in its absolute meaning, so it can be described as absolutely relative tense form.

The base of the work is a concept that involves identifying differences between grammemes, determining the semantic structure of these forms as a set of functional possibilities that are realized at the text level. When determining the functions of the pluperfect forms in both languages the following criteria were taken into consideration: semantics of the verbal predicate realized in the pluperfect form, context, meanings which these forms obtain from contextual load, functions performed by these forms at the text level. According to these positions the following supposition was made: the quantity of the meanings of the pluperfect forms depends directly on the depth of the context.

Based on the functional-semantic approach, the following semantic and stylistic functions (taxis, reference to the actual result in the past, reference to the unfulfilled past situations, retrospective, compositional and stylistic, degressive, evidential, experiential) and the modal functions (counterfactual; modality of the possibility, necessity and intention; modality of desirability and courtesy) are taken into account.

The analysis of the factual material demonstrates that the nuclear functions for the pluperfect in German are: the function of reference to the actual result in the past and the taxis function. For the pluperfect in Ukrainian the following functions are typical: the retrospective function and the function of unfulfilled past situation. For the last one Ukrainian language has the additional form of expression - with the help of the particle *bulo*, which together with the phase or modal verbs implicitly indicates that the 'normal' development of the course of events is interrupted and the desired action does not achieve its ultimate goal.

Promising for the further research is to establish the semantic connotations of the pluperfect forms in German and Ukrainian in the spoken language. A global perspective is to establish the areal-semantic map of pluperfect forms in different languages.

Key words: pluperfect, function, text, discourse, modality, counterfactuality, comparative and typological analysis.